

ÓZBEKISTONDAGI MADANIY RIVOJLANISH VA MÁNAVIY MEROS

Azieva Umida Atabay qızı

Ájiniyaz nomidagi Nukus Davlat pedagogika instituti
 tarix fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8313551>

Anotatsiya: Maqolada madaniy meros tushunchasining mazmuni, madaniy meros mexanizmi, O'zbekistonda jamiyatni ma'naviy yangilanishi jarayonida madaniy merosga munosabat haqida sóz etilgan.

Kalit sóz: mánaviy meros, madaniy meros

O'zbekiston o'z mustaqilligini mustahkamlash, jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rinni egallash jarayonida siyosiy, huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalarida kishilar tafakkurida tubga o'zgarish,- milliy g'oya- milliy- mafkurani shakllanish jarayoni kechmoqda. Bu jarayon uchinchi ming yillik arafasida amalga oshmoqda. Shu munosabat bilan Prezident I. Karimovning quyidagi so'zlari o'ta ibratlidir: «Biz kelgusi asrga o'zimiz bilan nimani olib o'tishimiz mumkin? Va nimalardan voz kechishimiz darkor?. Yangi ming yillikda qanday muammoalrning yechimi bizning diqqat e'tiborimiz markazida turmog'i lozim?[1] «Bu fikr madaniy va ma'naviy merosimiz muammolarini hal qilishda asosiy dasturiy amaldir.

Madaniy meros - bu o'tmishdan qolgan qadriyatlar, g'oyalar, tajriba, bilimlar ularni o'zlashtirish yo'llari, ya'ni kishilarning ijodiy faoliyat usullari va uni tashkil qilish hamda uning natijalardir. O'zlashtirish yoki aniqrog'i, madaniy meros jarayoni o'ta muhim bo'lib, madaniyatning harakatdagi asosiy qonunlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon insoniyatning o'tmishi, buguni va kelajagini bir butun holda birlashtirib, odatiy tarzda tayyor yutuqlarga aylanadi. Bor narsani izlash, ma'lum narsani ochish, qilingan kashfiyotni kashf etish kerak bo'lmaganidek, o'tmish ajdodlar qilgan ishni takrorlash shart emas. Erishilgan yutuqlardan kelib chiqib jamiyat o'z maqsadlarini amalga oshirishning qisqa yo'llarini tanlaydi. Bundan tashqari ma'naviy meros kishilarning saviyasini behad kengaytiradi, ular hayotini aqliy va hissiy jihatdan boyitadi, bilimning tuganmas manbai bo'lib xizmat qiladi.

O'tmish bilan batamom uzilish mumkin emas. Insoniyat tarixida mutlaqo yangi madaniyat yaratishga urinishlar bo'lgan, biroq bunday urinishlar hunuk natijalarga olib kelgan. Bunga 1920 yillarda Sovet Rossiyasida «Proletar madaniyatini» yaratishga urinishni yoki «Madaniy inqilob»ni misol tariqasida keltirish mumkin. Bu «Inqiloblar» jarayonida yangi madaniyat yaralmadi, aksincha bori ham qilindi: qo'lyozmalar, kitoblar, suratlar yoqildi; me'moriy yodgorliklar buzildi, eng achinarlisi madaniy qadriyat egalari maxv qilindi. Oqibatda o'tmish bilan bog'liq uzviylik buzilib jamiyat ma'nan orqaga ketdi.

Madaniyatning me'yoriy rivojlanishi uni asrab kelgusi avlodlarga meros qilib qoldirishni bildiradi. Biroq, bu jarayon oddiy va bir hilda kechmaydi. Ma'naviy qadriyatlarining mundariyasi, ularni qayta ko'rib chiqish va qayta baholash, ularning o'zaro bog'liqlik usullari, munosabat tiplari, bilimlarni asrash va uzatish, hayot me'yorlari, voqelikni estetik idrok qilish xususiyati o'zgarmsdan qolmaydi, ular uzluksiz harakatda bo'ladi. Meros serqirra va ko'p qiyofalidir. Uning aniq namoyon bo'lishi tiplarning ko'pligi, tendensiyalar xilma-xilligi bilan farqlanadi. Har bir yangi avlodning vorislik mexanizmi o'tmishdoshlarning tajribasidan madaniyatning turli sohalarida farqlanadi: san'atdagi o'lcham fandagidan boshqacha; tabiiy

fanlar gumanitar fanlardan farqli. Vorislik (meros) har qanday sohada insonning haqiqiy o'zlashtirishida namoyon bo'ladi, va ayni paytda mahalliy yoki dunyo miqyosidagi jarayonlar shaklida ham ifodalanishi mumkin. Vorislikning mahalliy (cheklangan) shakli madaniyatning kasbiy (professional), milliy, etnik va boshqa ko'rinishlariga ega. Bu faoliyat madaniy bosqichlarda bir me'yorda, tekkis yo'nalish shakllarida bo'lmay, uning bir bosqichdan ikkinchi bosqichga sakrab o'tishi notekis bo'xronlar xususiyatiga ega. Insoniyatning ma'naviy yutuqlarini meros qilib qoldirishda vorislik keng miqyosli (umumiy) shaklda jarayonlar mufasal yo'nalishda amalga oshadi. Masalan, qadimgi Misr zakovati «Injil», «1001 kecha ertaklari» kabi madaniyat yodgorliklariga ijobiy ta'sir qildi. Yana, yer yuzidagi barcha xalqlarning zamonaviy bilim sohalariga zamin bo'lgan Bobil astronomiyasi, hind matematikasi, antik falsafa, rim huquqi haqida ham shunday gapirish mumkin.

Agar madaniyat va ma'naviyat sohaları tarkibida til, udumlar, an'analar va boshqalar bo'lsa, ma'lum xalqning madaniyat tarixi doirasida meros qoldirish jarayoni yaxshiroq kechadi. Boshqa sohalarda esa texnika, fan, san'at kabi sohalardagi bir xalqqa tegishli meros boshqa xalqlarga ham tegishli mulkka aylanadi.

Keyingi avlodlarga meros qoldirish uchun madaniyatda belgilangan usul va mexanizm mavjud. Ulardan ba'zilar qadimdan amal qiladi, bu – namoyish qilish, og'zaki uzatish, folklor, san'at; boshqa usullar keyinroq paydo bo'ldi, bu – kino tasviri, ohonrabo yozuvi, kompyuter xotirasi. Barcha jamiyatlarda ham haqatdan ma'naviy merosning foydalanish imkoniyatlarini o'zgartirish sharoiti bir xilda emas. Ular ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, g'oyaviy omillar bilan belgilanadi. Bu omillar merosning hajmi, tanlash xususiyati, intensivligiga bog'liq. Bizga ma'lumki sovet jamiyatida kommunistik g'oya hukmronligi davrida xalqlar, xususan O'zbekistonda ham o'zining haqiqiy tarixiy, milliy va ma'naviy merosidan mahrum etilgan edi. Umuman, madaniy merosdan mutlaqo mahrum bo'lgan yoki foydalanmagan jamiyat yoki xalqlar tarixda bo'lishi mumkin emas.

Madaniy merosning mexanizmi quyidagi xususiyatlarga ega. Ma'naviy merosning uzviyligi. Ajdodlar yaratgan ja'miki boylikka yangi avlod merosxo'r bo'ladi, tarixiy ahamiyatini yo'qotgan madaniyat o'rnida yana madaniyatlar vujudga keladi, avvalgilardan ko'p narsalar o'zlashtiriladi. O'tmish tajribasi bugun va kelajak uchun har doim asqotiqishi mumkin, shuningdek, bugun unitilgan narsalar butunlay yo'qolib ketmaydi.

Masalan, V. Shekspir yuz yilcha unitilib, keyingi avlodlar uchun jahon adabiyoti va dramaturgiyasining klassigi sifatida tanildi. O'tmishdan kelajakka o'tish jarayonida merosning o'zgarishi. Madaniy merosning o'tish davrida xususiyati o'zgarishi mumkin. Ya'ni, milliy g'oya mavjud nuqtai nazar va bilimlar talabiga mos keluvchi yangi talqindagi mazmun kasb etadi. Mana shunday ko'rinishda u kelajakka meros bo'lib o'tadi. Bizning kunimizgacha Suqrot va Demokrat asarlarining asl nusxasi saqlanib qolmagan, biroq har bir avlod ularning g'oyasini o'zi uchun yangitdan kashf qiladi va ularning falsafasini talqin qiluvchi minglab kitoblar yaratiladi.

O'tmishdan qolgan barcha narsalar butunlay o'zlashtirilmaydi, balki yangi davr va talabiga, ruhiga javob beruvchi, mohiyatan zarur narsalargina olinadi. Hozirda eskirgan va kerakmas deb hisoblangan narsalar, kelajakda balki yangi mohiyat va muhim ahamiyat kasb etar. Allaqaysi davrda qolib ketgan kiyinish usuli kutilmaganda odatga aylanishi mumkin. Yangi hayot qadim donishmandchiligidan g'oya oladi.

Har bir etnos, xalq o'zining mustaqil, betakror, behad noyob madaniyatiga ega. Xalqlar hayotining mintaqaviy, tarixiy o'ziga xosligi har bir xalq madaniyatining rivojlanishi uchun sharoit yaratib beradi, u yoki bu etnos hayotining saqlanib qolishi va barhayotligiga imkon tug'diradi. Shu tarzda millatlar olami- umumiy koinot shakllanadi, unda inson va uni tarixan o'rab turuvchi tabiat uyg'unlashib etnoslarning ijtimoiy ruhiyatiga ta'sir ko'rsatadi, milliy xususiyat shakllanadi va uning amaliy faoliyat yo'nalishini aniqlaydi.

Mana shu boshlang'ich madaniyat olamida inson turadi, bu yerda uning muhim o'rni maqsadi shakllanadi, uning didi, hayotiy orzusi paydo bo'ladi. Inson, madaniyatlarga merosxo'r sifatida milliy mulkini o'zlashtiradi. Namunaviy hulq qadriyatlarini asrashda va kelajakka qoldirishda, jamiyatda odamlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi, aniq barqarorlik bo'lishi zarur. Madaniyatning mavjudligi va rivojlanish an'anasida, madaniyatlarni asrash usulida ham bu barqarorlik bor.

An'ana madaniyatda yangi odatlar bilan uyg'unlashib ketadi. Insonga nafaqat bilim, shuningdek, hayot faoliyatida an'anaviy ibratlar va yaxshi o'zlashtirilgan mahorat va ko'nikma ham zarur. Biroq, ijodkorlikning boshlanishi fikrlash jihatdan dastlabki eslab tasvirlashdan ko'ra sermahsullikni vujudga keltiradi. Madaniyatning rivojlanish jarayoni ijodkorlikning sub'ekti sanalgan shaxsning shakllanishi jarayoni bilan birga kechadigan hodisadir, ya'ni, insonni nafaqat jamiyatda mavjud bo'lgan madaniy me'yorlar, an'ana va ibratlar, balki madaniy jarayonlarning rivojlanib borishi ham qo'llaydi.

Jamiyatimiz jadal tub o'zgarishlar holatini boshdan kechirmoqda. Bunday davrda har bir kishiga mustahkam tayanch zarur. Faqat milliy g'oya shunday tayanch bo'lishi mumkin. Faqat milliy g'oya islohatlar yo'lidan muvaffaqiyatli borish uchun millatni birlashtirishi va jipslashtirishi mumkin. O'zbekistonning kelajagi to'g'risida I.A. Karimov o'zining mulohazalarida birinchi darajali qilib milliy g'oyani shakllantirishni qo'yadi. Uning asosida xalqning haqiqiy tarixini qaytarish, milliy an'analarni tiklash, madaniy va ma'naviy merosni o'rganish yotadi. Xuddi shu g'oya – XXI asrda O'zbekistonning ozod fuqorolarining ma'naviyati shakllanishida katta ahamiyat kasb etib, ularning o'z Vatanini gullab- yashnashi uchun fidoiy bo'lishi, o'z xalqining buyuk o'tmishidan faxrlanuvchi millat farzandlari bo'lib shakllanishi uchun xizmat qiladi.

O'zbek xalqining madaniy merosi ming yillar davomida yaratilgan. Unda turli davrlarda O'zbekiston xududida e'tiqod qilingan zardo'shtiylik, buddizm, islom va boshqa dinlar yaratgan ma'naviy-axloqiy qadriyatlar mujassamlashgan; Unda-butun dunyoga mashhur imom al-Buxoriy, at-Termiziy, Naqshbandiy, Yassaviy, Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Ulug'bek, A. Navoiy kabi ko'plab buyuk mutafakkirlarning bilimi va salohiyati gavdalangan, bu merosda Amir Temur va Boburlarning davlatchilik va siyosiy qurilish tajribalari; buyuk me'morchilik yodgorliklari, tasviriy san'at, muzika, amaliy san'at asarlari: xalq urf-odatlar va an'analari, milliy sport turlari uyg'unlashgan.

Mustaqillik yillarida xalqqa uning ma'naviy va madaniy boyliklarini qaytarish borasida ko'plab ishlar qilinmoqda. Dastlabki, eng muhim qadam «O'zbek tili haqidagi» qonunning qabul qilinishi bo'ldi. Bu bilan o'zbek tilidagi xalqning bebaho madaniy va milliy boyligi maqomi tiklandi. Buxoro va Xiva shaharlaridagi me'morchilik yodgorliklarini ta'mirlash borasida faol ishlar olib borilib, yodgorliklar shu davrda jahon ahamiyatidagi maqomga ega bo'ldi. Bu shaharlarning 2500 yilligi, Toshkentning 2000 yilligi kabi sanalar katta tantana

bilan nishonlandi. Ijtimoiy-iqtisodiy muammolarga qaramasdan milliy madaniyatni asrovchi yangi muzeylar barpo etildi: Temuriylar davri tarixi muzeyi. Olimpiya shon-sharafi muzeyi va O'zbekiston tarixi muzeyi yangi mazmunda boyitildi. Maqomchilar muzeyi va boshqalar dunyoga mashhur bo'ldi.

Xalqqa o'z tarixi va xotirasi qaytarilmoqda. Milliy va jahon madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shgan vatandoshlarimizning xizmatlari haqida yubiley tantanalari o'tkazildi. O'tgan yillarda Navoiy, Bobur, qodiriy, Behzod, A. Farg'oniy yubileylari nishonlandi. Alohida tantanalar bilan xalqaro miqiyosda Ulug'bekning 600- yilligi, Amir Temurning 660- yilligi, Imom Buxoriyning 1225 yilligi o'tkazildi. Jaloliddin Manguberdi tavalludining 800 yilligi va «Alpomish» eposining 1000 yilligi keng nishonlandi. Ayniqsa katog'on qurbonlarining begunoh xotirasi tiklanishi katta ahamiyatga ega bo'ldi. Ular orasida ko'plab madaniyat arboblarning nomlari bor: jadidchilik harakatining yo'l boshchilari, shoir va yozuvchilar- Munavvarqori Abdurashidxonov, A. Fitrat, Cho'lpon, Ramziy, Botu va boshqalar.

Milliy an'analarni tiklash bo'yicha ham ko'plab ishlar qilindi. Navro'z, hayit kabi qadimgi xalq va diniy bayramlar rasman hayotga qaytdi. Hayr muruvvat udumlarini davom ettirish va yosh avlodni barkamol o'stirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Sog'lom avlod uchun jamg'armasini tashkil qilib, dastlabki ordenini ham shunday atadi. Nogiron bolalar uchun «Mehribonlik» kabi sahovat festivali muntazam o'tkazib kelinmoqda. O'zbekistonda xalqaro kino, teatr va «Sharq taronalari» kabi musiqali festivallar o'tkazish yaxshi an'anaga aylanib qoldi. Xalq bahshichilik san'atiga e'tibor kuchayib Respublika konkursi o'tkazildi. Shuningdek milliy kurashimiz xalqaro maqomga ega bo'lib, birinchi jahon Chempionati o'tkazildi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, madaniy qadriyatlardagi vorislik jarayoni nafaqat milliy madaniyatlar rivojida vorislik bo'lmay, balki boshqa xalqlar madaniyatidagi yutuqlarni umumlashtirishdan ham iboratdir. Markaziy Osiyo mintaqasida yashovchi xalqlarning madaniyati qadim zamonlarda ham g'arb va Sharq mamlakatlari bilan yaqin madaniy aloqalar asosida rivojlangan. Madaniy hamkorlikning keng ko'lami, etnik va diniy mazmundagi cheklanmaganlik Vatanimiz madaniyatining asosiy xususiyatidir. Hozirgi davrda ham milliy madaniyatni tiklashga asosiy e'tiborni qaratgan holda O'zbekiston xalqi jahon madaniyati va sivilizatsiyasining zamonaviy yutuqlarini egallashga harakat qilib, jahon madaniyati rivojiga hissa qo'shmoqda. Bu borada jadal amaliy ishlar qilinmoqda: xalqaro konkurs va festivallar o'tkazildi, chet mamlakatlar madaniyat kunlari va san'at asarlari ko'rgazmasi namoyish qilindi, hind madaniyat markazi, fransuz madaniyat uyi singari doimiy faoliyat ko'rsatuvchi madaniyat markazlari ochildi; o'z o'rnida O'zbekiston madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini nazariy asoslash va uning jahon madaniyatidagi o'rnini munosib baholash ishtiyoqi ham kuchli. Buning dalili sifatida «Mirzo Ulug'bek va uning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi» (1994). «O'zbekistonning jahonda tutgan o'rnini va roli. Buxoro va jahon madaniyati» (1995), «O'rta Osiyo va jahon sivilizatsiyasi» (1998) kabi mavzularda o'tkazilgan xalqaro konferensiya va seminarlarni ko'rsatish mumkin.

O'zbekiston o'zining boy madaniy an'analari va jahon madaniyati jarayonlaridagi faol ishtiroki tufayli uning xalqaro miqiyosidagi mavqei tobora oshmoqda. Buning yaqqol misoli 1997 yilda YuNESKO ijroiya kengashi a'zoligiga O'zbekistonning saylanishi va 1998 y. 6 noyabrda Toshkentda YuNESKO ijroiya kengashining 155 sessiyasini o'tkazilishidir. Unda

O'zbekistonning taklifi bilan «Jahon madaniyat va YuNESKO ning a'zo davlatlaridagi faoliyati» degan hujjat qabul qilindi. Jahon madaniyatining ajralmas qismi hisoblangan milliy madaniy merosni asrash va o'rganish rejasi bo'yicha O'zbekiston YuNESKO bilan o'zaro munosabatlarini yanada kengaytirishi va respublikada zamonaviy ta'lim tizimini takomillashtirishi mo'ljallangan.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. –T.: “O'zbekiston”, 2003 y.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch – T., “Ma'naviyat” 2008.
3. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. T., O'zbekiston, 2009.
4. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz-vatanimiz taraqqiyoti va halqimiz farovonligini yanada yuksaltirish. T., “O'zbekiston”, 2010.
5. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. –T.: “O'zbekiston”, 1999 y.
6. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. T., Sharq. 1999.
7. Karimov I.A. Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar, deb hisoblashar edi. (Perzident Islom Karimovning “Nezavisimaya gazeta” muxbirining savollariga javoblari). –T.: “O'zbekiston”, 2005 y.
8. Karimov I.A. Milliy istiqlol mafkurasi – xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. –T.: O'zbekiston, 2000 y. 11-bet.
9. Karimov I.A Biz tanlagan yo'l – demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. 11-jild. –T.: “O'zbekiston”, 2003 y.
10. Karimov I.A. O'zbek xalqi hech qachon hech kimga qaram bo'lmaydi. –T.: “O'zbekiston”, 2005 y.
11. Akramov Sh. va boshqalar. O'zbekistonning madaniy obidalari. –T.; «O'zbekiston», 1993.
12. Madaniyat va ma'naviyat muammolari.-T.; «Meros», 1994.
13. Jo'raev N. Yuksalish. – T.; «O'zbekiston», 1995.
14. Xayrullaev M. O'zbekistonda ijtimoiy falsafiy fikrlar tarixidan.-T.; «O'zbekiston», 1995 Qo'shimcha adabiyotlar
15. Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson ahloqi. –T.; «Yozuvchi», 1996.
16. Abdullaev M. Madaniyatshunoslik asoslari asoslari. “Farg'ona”, 1998.
17. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. – T.: «O'zbekiston», 1998.
18. Boboev X va boshqalar. Madaniyatshunoslik asoslari.-T.; 2001.
19. Rahmonov N. Ruhiyatdagi nur murodi. – “Toshkent”, 2001.
20. Тажимуратова Ш. С. САНЪАТШУНОСЛИК ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ИШЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. – 2023.